

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th February, 2025

MARIYA VASILEVNA SAZONOVA TADIQOQLARIDA XORAZM VOHASI DEHQONCHILIK MADANIYATIGA OID ETNOGRAFIK MA'LUMOTLAR TAHLILI

Normetova Mahfuza Alisher qizi

Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya:

Ushbu maqolada M.V. Sazonova tadqiqotlaridagi Xorazm vohasi dehqonchilik madaniyatiga oid etnografik ma'lumotlar tahlili keltiriladi.

Kalit so'zlar: Kunde, mala, chig'ir, omoch, dehqonchilik, suv.

Kirish:

Mariya Vasilevna Sazonova – sovet davri etnografi va tarixchisi bo'lib, uning tadqiqotlari Xorazm vohasining dehqonchilik madaniyati, urf-odatlar va turmush tarxini o'rganishga bag'ishlangan. Uning asarlarida Xorazm aholisining qadimiy dehqonchilik an'analari, qishloq xo'jaligi qurollari, sug'orish tizimlari va madaniy hayoti haqida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan.

Asosiy qism:

Arxeologik ma'lumotlarga ko'ra, Xorazmning o'ng qirg'og'ining sug'orish tarmog'i keskin qisqarishning uchta davrini ko'rsatiladi: birinchisi - III-IV asrlarda; ikkinchisi – VIII-IX asrlarda; uchinchisi - XIII - XIV asrlarda¹.

XIII-XV asrlar Xorazm tarixida mo'g'ullarning bosqini va keyinchalik Temur yurishlari bilan bog'liq og'ir falokatlar davri bo'lgan. Shu bilan birga, bu davr "O'rta Osiyoda feodal tarqoqlikning eng yuqori cho'qqisi" sifatida tavsiflanadi. Bu davr sug'orish xo'jaligining chuqur tanazzuli va sug'orish tarmog'ining qisqarishi bilan ajralib turadi.

Xorazmning sug'orish tizimining qayta tiklanishi va qishloq xo'jaligi madaniyatining rivojlanishi keyingi o'zbek davriga to'g'ri keladi. Xorazmning

¹ Толстов С.П. Древний Хорезм: Опыт историко-археологического исследования. – М., 1948. – С.49.

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th February, 2025

o‘zbek hukmdorlari sug‘orish kanallarini qurishdi va ekiladigan maydonlarni kengaytirdilar. XVI-XVIII asrlar Toshli-yormish, Shohobod (hozirgi Shovot), G‘azovat kabi yirik kanallar qurilishi bilan ajralib turadi. XVIII asrning o‘rtalarida sug‘orish tarmog‘ining ma‘lum bir pasayishidan so‘ng, XVIII asr oxiri va XIX asrda yangi iqtisodiy yuksalish va sug‘orish qurilishi boshlandi. Bu davrda sug‘orish tarmog‘i tiklandi va Amudaryoning o‘ng qirg‘og‘ida Shuraxon, Shimom, Rahmon-Berdibiy bozori va boshqa hududlarda qishloq xo‘jaligi qayta tiklandi.

Shuningdek, Anushaxon hukmronlik qilgan davrda (1663-1686) Janubiy Xorazmda Shohobod va Yormish kabi ikkita katta kanal qurilgan².

Qishloq xo‘jaligi va dehqonchilik texnikasi haqida batafsil ma‘lumotlar rus istilosi davriga oid asarlarda mavjud. Bu mavzu 1873-yilgi Xiva yurishi ishtirokchilari va Xorazm vohasining Amudaryo okrugi (keyinchalik Sirdaryo viloyati bo‘limi) o‘ng qirg‘og‘ida yangi tashkil etilgan harbiy ma‘muriyat vakillari tomonidan yozilgan maxsus maqolalarga bag‘ishlangan³.

M.V.Sazonova ma‘lumotlariga ko‘ra Xorazm aholisi qadim zamonlardan beri foydalanib kelgan barcha qishloq xo‘jaligi asboblari orasida yer haydash uchun ishlatiladigan “kunde” eng keng tarqalgan va ayni paytda eng arxaik bo‘lgan. Kunde yasash uchun odatda tanasidan o‘tkir burchak ostida shox chiqib turgan daraxt tanasi ishlatilgan. “Kunde” nomi faqat Xorazmda uchraydi. Markaziy Osiyoning boshqa o‘troq hududlarida shunga o‘xshash soha “omoch” deb atalgan⁴.

Xorazmda qadimdan foydalanilgan boronalar ikki xil bo‘lgan. Birinchi turi, “dandana”, qalin taxta bo‘lib, unga ikki qator temir pichoqlar o‘rnatilgan; bu moslama yirik tuproq bo‘laklarini maydalash va yumshatish uchun xizmat qilgan. Ikkinchi turi, “mala”, yog‘och taxta bo‘lib, yer yuzasini tekislash uchun ishlatilgan⁵. Tadqiqotchi tomonidan Xivaliklar dehqonchilikda foydalanadigan ish qurollari tasvirlari ham taqdim qilinadi⁶. Shuningdek, Xorazmda qadimdan beri dalalarni sug‘orish ikki usulda amalga oshirilgan: birinchisi, suvning o‘z oqimi bilan (ayaq

² Гуломов Я. Ф. Хоразмининг суғорилиш тарихи: қадимги замонлардан ҳозиргача. – Т., 1959. – Б. 209.

³ Иванин М.И. Хива и река Аму-дарья. – СПб., 1873. – С. 39; Костен Л. Костенко. Хивинское ханство в сельскохозяйственном отношении. «Военный сборник», 1874, № 4; Краузе И. Хивинское земледелие. «Изп.РГО», т. X, 1874, № 1.

⁴ Сазонова М.В. К этнографии узбеков южного Хорезма // ТХАЭЭ. – М., 1952. Т. I. – С. 255.

⁵ Сазонова М.В. К этнографии узбеков южного Хорезма // ТХАЭЭ. – М., 1952. Т. I. – С. 257.

⁶ Сазонова М.В. К этнографии узбеков южного Хорезма // ТХАЭЭ. – М., 1952. Т. I. – С. 258.

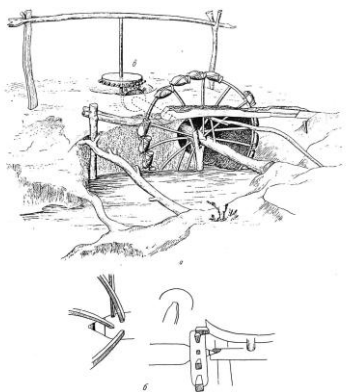
International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th February, 2025

usuli), ikkinchisi esa, suv sathining dalalar yuzasidan past bo'lgan hollarda, suv ko'tarish g'ildiraklari — "chig'ir"lardan foydalanish orqali. Chig'ir yordamida sug'orish katta xarajatlarni talab qilgan, chunki uni harakatga keltirish uchun tuya, ot yoki eshak ishlatilgan. Bundan tashqari, uning samaradorligi juda past bo'lgan. A.L. Kunning ma'lumotlariga ko'ra, "yaxshi tuyaga ega bo'lgan chig'ir bir kunda 2-4 tanop yer sug'oradi"⁷.

M.V.Sazonova Xorazm irrigatsiya sohasida suv inootlarini mufassil tasvirlaydi. Unga ko'ra: chig'irning tuzilishi tishli g'ildiraklar harakatiga asoslangan (1-rasm). Gorizontall joylashgan g'ildirak tuya tomonidan harakatga keltirilib, uning tishlari oraliq g'ildirakni aylantiradi. Bu oraliq g'ildirak harakatlanuvchi o'qni aylantiradi, unga yengil uchinchi g'ildirak o'rnatilgan bo'lib, unga pishirilgan loydan yasalgan "digir" deb ataladigan idishlar biriktirilgan.

Xulosa: Tadqiqotchi ko'pchilikka unut bo'lib ulgurmagan tushunchalar va dehqonchilik anjomlarini tahlil qilishiga qaramsdan, bugungi axborot texnologiyalari shiddat bilan rivojlanayotgan, zamonaviy texnika va texnologiyalar hayotimizga chuqur kirib kelayotgan davrda tariximiz, xalqimizning asrlar osha shakllangan yerga ishlov berish texnologiyasi, an'anaviy dehqonchilik anjomlari haqida ma'lumot olishda mazkur tadqiqot muhim rol o'ynaydi. Shu orqali xalqimizning yaqin o'tmishgacha hayotining ajralmas qismi bo'lib kelgan an'analarni targ'ib qiladi va milliy o'zlikni anglashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ғуломов Я. Ғ. Хоразмнинг суғорилиш тарихи: қадимги замонлардан ҳозиргача. – Т., 1959.
2. Иванин М.И. Хива и река Аму-дарья. – СПб., 1873.

⁷ Кун А. Л. Заметки о податях в Хивинском ханстве. Газ. «Туркест. ведомости» № 32. 1873.

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfservices.com

7th February, 2025

-
3. Костен Л. Костенко. Хивинское ханство в сельскохозяйственном отношении. «Военный сборник», 1874, № 4.
 4. Краузе И. Хивинское земледелие. «Изп.РГО», т. X, 1874, № 1.
 5. Кун А.Л. Заметки о податях в Хивинском ханстве. Газ. «Туркест. ведомости» № 32. 1873.
 6. Сазонова М.В. К этнографии узбеков южного Хорезма // ТХАЭЭ. – М., 1952. Т. I.
 7. Толстов С.П. Древний Хорезм: Опыт историко-археологического исследования. – М., 1948.